

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЗРІЗ РЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТАМИ ЕКОНОМІКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено проблему соціальних зобов'язань економічних суб'єктів з урахуванням їх ресурсних можливостей та інтересів. Визначено межі соціальної відповідальності суб'єктів економіки. Здійснена оцінка міри реалізації соціальної відповідальності в Україні у просторі і часі.

Ключові слова: соціальна відповідальність, суб'єкти економіки, бізнес, держава.

The problem of social commitments of economic entities with regard to their resource capabilities and interests is investigated. The limits of social responsibility of economic actors are defined. Evaluation of the degree of social responsibility in Ukraine within space and time is made.

Keywords: social responsibility, economic actors, business, state.

Двадцять років незалежного господарювання в Україні характеризуються здійсненням таких політико-економічних змін, які за задумом реформаторів мали б сприяти соціально-ринковим перетворенням і забезпеченню гуманізації розвитку держави. Йдеться передусім про створення принципово нової системи соціальних гарантій і, що головне, невідкладне включення соціальних чинників забезпечення економічного зростання до мотиваційних витоків активізації суб'єктів економіки. Є всі підстави констатувати факт створення власної економічної системи та ринкових інститутів на національних теренах. Але соціальні цінності так і не перебрали на себе регулятивну функцію. Більш того, характерною рисою сучасності став загальний низький рівень життя населення у поєднанні з його надмірним економічним розшаруванням та проявами прямого порушення базових прав людини. Саме тому системні наукові дослідження, пов'язані з науковою оцінкою розподілу доходів та формуванням за їх наслідками необґрунтованих нерівностей, а також пошуком шляхів та методів розширення доступу до суспільних механізмів підвищення добробуту є актуальними як у практичному, так і в теоретичному аспектах.

Проблема надання економіці соціального спрямування віднайшла втілення у працях таких вітчизняних вчених як О. Амоша, В. Беседін, Д. Богиня, А. Гальчинський, П. Гайдуцький, З. Галушка, В. Геєць, М. Герасимчук, О. Головніна, А. Гриценко, В. Гришкін, В. Голіков, Н. Дєєва, М. Долішній, С. Дорогунцов, Ю. Зайцев, Б. Кваснюк, С. Кирєєв, Е. Лібанова, І. Лукінов, О. Новікова, В. Онікієнко, М. Павловський, Ю. Пахомов, М. Соколик, В. Симоненко, Л. Тимошенко та багатьох інших. Проте складність і суперечність соціальних процесів, що відбуваються на тлі прагнень до забезпечення суспільної інтеграції, настільки непередбачувані за наслідками змін, що ряд питань теоретичного та науково-практичного характеру виокремлюється у якості недостатньо пізнаних. Особливо це стосується стереотипів реалізації соціальної детермінанти розвитку. Склалася досить стійка концепція щодо соціального призначення держави, за якою їй приписують порівняно пріоритетну функцію забезпечення цивілізаційних основ життя людини. Проте реалії кінця ХХ та початку ХХІ ст., пов'язані з кризою класичного інституту держави добробуту на теренах країн з різним суспільним устроєм, дозволили вести мову про її неспроможність нести подібний тягар в обсязі суспільних потреб, як свого часу ставилося питання про «фіаско» ринку в контексті прояву соціальних деформацій у вигляді безробіття, інфляції, пограння базових прав людини, злочинності, поганих умов життя тощо.

Перспективи досягнення прийнятної соціальної динаміки визначаються сукупністю інтересів окремих індивідів, їх соціальних груп, бізнесових структур та держави, які корелюють з національними інтересами у частині забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку. Логічно припустити, що відповідальність за формування соціальних деструкцій,

пов'язаних з неспроможністю окремих осіб і груп людей брати повноцінну участь у всьому спектрі суспільного буття, у певному співвідношенні несуть всі суб'єкти економіки. Соціальні квазігарантії держави мають поступитися реальним зобов'язанням економічних суб'єктів з урахуванням їх ресурсних можливостей і інтересів.

Виходячи з виокремленого, метою даної статті є оконтурення меж соціальної відповідальності суб'єктів економіки та оцінка міри їх реалізації в просторі і часі на національних теренах.

До суб'єктів економіки належать підприємства, населення й держава. Не будемо детально розкривати механізм їх взаємодії, зазначивши лише, що в спробі забезпечити себе всім необхідним продукуючі суб'єкти вступають в економічні відносини між собою, домогосподарствами й державою. На ринку праці, технічних засобів і різноманітних предметів праці підприємства, проявляючи попит, набувають, так би мовити, «прості моменти процесу праці» і створюють суспільно необхідну продукцію, виконують необхідні роботи та надають послуги. Домогосподарства поставляють на ринок праці основну продуктивну силу суспільства, а саме людину – працівника.

Вироблена продукція поступає на ринок у якості споживчих товарів та послуг як підприємницькому й державному секторам економіки, так і для домогосподарств. Кошти, які отримують продуценти за вироблену продукцію, слугують базою для розрахунків за спожиті ресурси, робочу силу, сплати податків та нагромадження. Отримана працюючими членами домогосподарств заробітна плата слугує відтворенню робочої сили та забезпеченню життєдіяльності непрацюючих осіб. Як з оплати праці, так і з інших доходів домогосподарства сплачують податки. Соціальна зорієнтованість оподаткування особистих доходів посилюється через систему податкових пільг і преференцій соціально незахищеним верствам населення.

Держава, керуючись обсягами податкових надходжень і зборів в умовах ринку, виробляє суспільні блага, продукувати які безпосередні продуценти не прагнуть із-за відсутності стимулів, та спрямовує зусилля на координацію дій економічних суб'єктів і реалізацію їх економічних інтересів через систему відповідних інструментів.

Безумовно, приведений вище зміст взаємовідносин між суб'єктами економіки не є повним і розглядає їх тільки в рамках формування доходів кожного з них. До того ж, перебування системи суб'єктів у рівновазі можливе за умови їх раціональної поведінки. Це можна допустити лише теоретично.

Ринкові реформи, які продовжуються на теренах України за напрямом удосконалення інституційних основ, не дивлячись на визнання її економіки ринковою країнами світової спільноти, не сприяли ні створенню соціальної держави в цілому, ні наданню економіці соціального спрямування. Становлення ринкових відносин проходило на неокласичній доктрині *homo economicus* або економічної людини, яка завжди діє раціонально, виходячи зі своїх меркантильних інтересів. Вже з цієї короткої характеристики *homo economicus* слідує його відчуження від всього соціального, оскільки воно заважає досягти мети багатства. Як наслідок, результатом ринково-трансформаційних перетворень економіки стала її повна протилежність соціалізованому аналогу за зразком розвинених країн.

За розрахунками фахівців у колишньому СРСР податкова місткість становила близько 47% [1, с. 328]. Подібні обсяги перерозподілу ВВП характерні для Німеччини, Австрії, Бельгії, Франції [2, с. 141]. Майже 50–60 % ВВП перерозподіляється через бюджет у Швеції, Данії, Норвегії і Фінляндії [2, с. 142]. Тільки економічно розвинені країни мають матеріальну можливість формувати достатньо презентабельні потенціали соціалізації економіки.

Було б неповним обмежитися констатацією виключно рівня податкової місткості. Виробничі суб'єкти за радянських часів утримували власну соціальну інфраструктуру і здійснювали планування соціального розвитку, яке охоплювало досить широкий спектр питань забезпечення життєдіяльності працівників і їх сімей [3]. Підприємствам належало 41 % усього

житла. Понад 70 % підприємств володіло житлом, медичними закладами і дитячими садками. Біля 38 % підприємств мали у власності будинки відпочинку [4, с.173]. При всьому тому, що впродовж 1996–1998 рр. поетапно об'єкти соціальної інфраструктури підприємств були передані на баланс органів місцевого самоврядування [5, с. 464,465], податкова місткість знизилася та за станом на початок 2010 р. складала тільки 32,8 % [6, с. 36, 43]. І в абсолютному вимірі податкові надходження зведеного бюджету країни зменшилися у порівнянних цінах у 1,8 рази та склали 234,4 млрд грн [5, с. 54, 60; 7, с.18].

Природно, що за таких змін фінансово-бюджетного потенціалу держава могла проводити виключно оптимізаційну політику щодо соціалізаційного комплексу економіки. Впродовж 1990–2010 рр. кількість дошкільних навчальних закладів скоротилася з 24,5 тис. до 15,6 тис., з яких 6 % не працювали [6, с. 432]. Кількість денних загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня скоротилося на 1215, I–II ступенів – на 2093 [6, с. 441]. Звузилися і можливості набуття професійної освіти із-за скорочення мережі подібних навчальних закладів на 270 од. [6, с. 443; 7, с.176]. Вищу освіту у ВНЗ I–II рівнів акредитації за кошти державного бюджету у 2009 р. могли отримати тільки 38,1 %, а III–VI – 44,6 % [8, с. 66]. Кількість лікарняних закладів в період з 1990 по 2010 рр. скоротилася на 1,1 тис, а лікарняних ліжок у них на 271 тис. [6, с. 453]. Рецесійні процеси мали місце і в системі культури та мистецтва, фізичного виховання та спорту, санаторно-курортного лікування тощо [6, с. 477, 484, 486]. Звуження поля можливостей держави щодо надання суспільних послуг стало причиною обмеження доступу до суспільних механізмів підвищення добробуту.

Є підстави кваліфікувати виробничий сектор економіки як суто приватний. Якщо вести мову за малий сегмент підприємництва, то вже на початку 2007 р. він на 96,4 % був приватним [9, с 36]. Щодо великих і середніх підприємств, то і їх частка у приватній власності перевищила за 62,5 %. Привертає увагу і концентрація робочої сили. За офіційними даними на початку 2010 р. Тільки 4,2 % середньооблікової кількості штатних працівників концентрувалося на державних підприємствах і 3,9 % на комунальних [10, с.192]. За такого переструктурування господарського комплексу саме приватний сектор мав проводити політику соціалізації бізнесу у різнобічному спектрі питань. Реально ж впродовж 1990-2010 рр. кількість найманих працівників скоротилася з 24666,0 тис. до 12 564,2 тис. осіб, або майже у два рази [6, с. 354]. За станом на кінець 2010 р. номінальна середня місячна заробітна плата найманих працівників за абсолютним значенням складала тільки 96,0 % від рівня 1990 р. [6, с. 72, 389; 11, с.75]. При цьому ціни на споживчі товари зросли у 9,5 разів, що відтворилося на загальній масі споживання продуктів харчування. Якщо у 1990 р. пересічний українець споживав 941,1 кг продуктів харчування на рік, то наприкінці 2010 р. на 20,0 % менше. Мова йде про площину співвідношень відносно одного працюючого. До того ж і ці досить звужені відтворювальні спроможності середньомісячної заробітної плати доповнювалися фактами її несвоєчасної виплати, з причини якої за станом на початок 2010 р. заборгованість населенню із заробітної плати склала 1 508 млн грн [10, с. 273]. За останні десять років питома вага боржників із заробітної плати в галузях «промисловість» та «будівництво» постійно зростає і складала на кінець 2009 року вже майже 60 і 16 відсотків відповідно. Водночас бізнесом за межі країни було виведено 115 млрд грн. [12].

Важко віднайти аргументи подібній аморалізації підприємництва, оскільки обсяги інвестицій у основний капітал досягли тільки 85 – 87 % від рівня 1990 р. Наслідком інвестування виробничого потенціалу за залишковим принципом стало доведення зносу основних засобів на початок 2010 р. до 60 %, що у 1,6 рази перевищувало рівень 1990 р. [6, с. 95; 13, с. 235].

Вихований в егалітарному стилі розподілу створеного продукту контингент працюючих теж не прагнув змінити ситуацію на краще як на виробництві, так і при самозабезпеченні власного добробуту. Продуктивність праці зайнятих у національній економіці у 1990 – 1999 рр.

щорічно зменшувалася на 5,25 в.п., хоча в наступні 2000 – 2010 рр. почалося зростання. Проте динаміці продуктивності праці зайнятих працівників сприяло щорічне скорочення їх чисельності у виробничому секторі економіки приблизно на 1,0 в.п. [6, с.30, 72, 354; 11, с.30, 75]. За показником продуктивності праці зайнятого Україна у 2009 р. поступалася Франції у 5,1 рази, Німеччині – у 4,5 рази, Швеції – у 4,6 рази і навіть країнам постсоціалістичного простору, а саме Польщі – у 2,6 рази, Угорщині – у 3 рази, Словенії – у 3,3 рази [14, с. 132]. Тоді логічним видається відставання України в заробітній платі від названих країн та стан, за якого в структурі бідних високою є частка працюючих.

Разом з тим збільшується кількість працівників, оплата праці яких знаходиться в межах мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством. Порівняно з 2008 р. їхня частка на кінець 2010 року в загальній кількості зросла на третину. І це при тому, що розмір мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму не відповідають європейським стандартам. Низький розмір зарплат призвів до того, що встановлений рівень оподаткування заробітної плати уже не може наповнити як досягнутий у минулі роки обсяг соціальних видатків, який потребує нарошування, так і забезпечення доходами системи соціального та пенсійного страхування.

Зменшення фінансових можливостей пересічного громадянина щодо самостійного підвищення рівня свого життя та членів сім'ї й пов'язане з цим постійне зменшення потенціалу податку із доходів фізичних осіб, який є одним із найвагоміших прямих податків місцевих бюджетів у забезпеченні їх видатків (охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, ЖКГ і т.д.) та державних фондів загальнообов'язкового соціального страхування (пенсія, виплати на випадок безробіття, тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві, інші державні допомоги), погіршує потенціал фінансового забезпечення спільних умов проживання, в тому числі якість соціально-культурних послуг, які фінансує бюджет, звужується поле гарантій отримання у майбутньому пенсій. Одночасно погіршуються можливості всіх соціальних видатків, які проводяться різними державними інституціями.

Соціальна відповідальність є інтегральною характеристикою джерел забезпечення соціально-економічної динаміки з полісуб'єктною джерельною базою її підтримання і розвитку. Правове і діяльне поле соціальної відповідальності формується владою і пов'язується з перерозподілом створеного суспільного продукту, наданням суспільних послуг і соціальної підтримки особам, які ще або вже неспроможності до самозабезпечення, та запровадження мінімальних соціальних стандартів з дотриманням термінів їх перегляду відповідно до змін потреб населення. Щодо бізнесу, то його соціальна відповідальність знаходиться в площині взаємовідносин між людьми і підприємствами території, з якими він співпрацює в процесі виробничої діяльності, в контексті забезпечення соціальних стандартів та реалізації концепції ефективного власника. Реалізація пересічним громадянином принципу соціальної відповідальності передбачає його активну життєву позицію в прагненні до самостійного життєзабезпечення і дотримання норм соціальної етики у відносинах з іншими суб'єктами економіки.

Література:

1. Дєєва Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці : теорія, методологія, перспективи : монографія / Н. М. Дєєва. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2006. – 444 с.
2. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія: У 2-х т.- Т.ІІ / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк і ін.; За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – 592 с.
3. Планирование социального развития коллектива производственного объединения (предприятия): Методические рекомендации / Д.А. Керимов, Ж.Т. Тощенко и др..- М.: Профиздат, 1987. – 304 с.
4. Социальный аудит: учебник / Под ред. А.А. Шулуся, Ю.Н. Попова. – М.: Изд. дом «АТИСО», 2008. – 524 с.

5. Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, які належать суб'єктам підприємницької діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1996 р. № 222 // Приватизація, інвестиції та фондовий ринок: правові засади та практика: У 4-х т. /За ред. С.О.Довгого та В.М.Литвина. – Т.1: Передприватизаційна підготовка та корпоративне управління у відкритих акціонерних товариствах (на прикладі ВАТ «Укртелеком») / В.В.Васильєв, В.В. Горенко, В.Л. Дерев'янченко та ін.; За ред. С.О.Довгого та Т.І.Лозової. – К.: Укртелеком, 2001. – 776 с.
6. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.
7. Народне господарство України у 1992 році: Стат. щоріч. / М-во стат. України; Відп. за вип. В.В.Самченко. – К.: Техніка, 1993. – 464 с.
8. Соціальні індикатори рівня життя населення : Ст. збірник / Держ.ком. стат. України; Відп. за вип. І.В.Калачова. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 221 с.
9. Діяльність малих підприємств : Ст. збірник / Держ.ком. стат. України; Відп. за вип. М.С.Кузнєцова. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – 264 с.
10. Праця України у 2009 році: Ст. збірник / Держ. ком. стат. України; Відп. за вип.. І.В. Сенік. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 341 с.
11. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
12. www.ukrudprom.ua/digest/vtekli_v_ofshori.html
13. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році : послання Президента України до Верховної Ради України – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 404 с.
14. Лісогор Л.С. Продуктивність праці в Україні: проблеми та перспективи підвищення / Л.С. Лісогор // Демографія та соціальна економіка – 2010 – № 2(14) – С. 131-138.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С. 13.06.2012*

*Надійшла до редакції
23.06.12*